

o pojmu političke kulture

(obrasci političke identifikacije)

milan matic

dušan zivlak

1. Kultura se u opštem smislu određuje kao ukupnost istorijskog stvaralaštva čovečanstva kojom čovek menja svet oko sebe i samog sebe u tom svetu. U pojmu kulture obuhvaćeni su naučno, umetničko stvaranje i znanje ljudi, njihovo iskustvo i širina njihove osećajnosti, koji se izražavaju kao ukupnost ili stupanj razvoja pojedinca i društvenih grupa, njihovu usavršenost u vladanju svetom. Dok se pojam civilizacije odnosi više na ljudske tekovine i znanja u oblasti materijalne reprodukcije i svakodnevnog života, pojam kulture izražava trajnije duhovne tekovine i svojstva ljudi i ljudskih zajednica na putevima njihovog istorijskog razvoja, ovladavanje prirodom i negovanje sopstvene prirode u duhovnom smislu. Civilizacija izražava materijalne interese i neposredne potrebe čoveka, dok kultura obuhvata trajnije vrednosti, znanja, uverenja, doživljaje i obrasce kao i simbolički svet koji omogućuju trajniju orijentaciju ljudi i zajednica kojima pripadaju u prostoru i vremenu. Pored opštih, kultura sadrži i specifične vrednosti karakteristične za jednu epohu ili za određenu društvenu grupu i zajednicu, tako da je kultura i osnova identiteta i samospoznaje ljudi i društvenih kolektiva, koja se postepeno (znatno sporije od dinamičnog razvoja civilizacije) menja, služeći kao oslonac i uporište u promenama kroz istoriju. Kultura je, prema tome, jedna od najdragocenijih i najviših tekovina celokupnog razvoja ljudskog roda, merilo ostalih dostignuća čoveka na pojedinim područjima njegovog življenja i stvaralaštva. Dok su civilizacijske i materijalne tekovine zamejnive, uništive i privremene, kulturne vrednosti su trajnije i od njih presudno zavisi i dinamika civilizacijskog razvoja i obnavljanja materijalnih tekovina. Poznato je da su i pored obimnih materijalnih razaranja ili ratnih rušenja, kulture naroda u pojedinim zemljama omogućile i podstakle veoma brzu obnovu i napredak, dok su druge kulture (naročito one sa konzervativnim religijama i stavovima prema promenama i modernizaciji), doprinela uspešenijem preobražanju i razvoju, delujući kao neka vrsta duhovnog »otpora ka promenama«, žilavog čuvanja postojećeg, pa i zaostajanja u civilizacijskom razvoju pojedinih zemalja. Kontrast između današnjeg Japana i Indije ili Nemačke i islamskih zemalja, između kontemplativnog budizma i islama na jednoj i preduzimljivog protestantizma na drugoj strani, najbolje ilustruju ove razlike. U svakom slučaju, kultura je neiscrpno izvišće i rezervoar kreativnih snaga i potencijala jednog društva, njegova najvažnija sfera, koju narodi budno čuvaju od mogućih potiskivanja i akulturacija, jer kulturno potčinjavanje može značiti i osnovu svih drugih potčinjavanja. Slične težnje postoje i u međukulturnoj dinamici užih grupa unutar jednog globalnog društva u kome svaka grupa nastoji da očuva i afirmiše svoja izvorna kulturna svojstva i osobenosti.

Opšta kultura je složena sfera u kojoj se reflektuju tekovine i iskustva duhovnog razvitka na svim područjima života, pa time i na političkom području, koje je od velikog značaja za kolektivnu egzistenciju i izbor puteva i ciljeva zajedničkog razvitka pojedinih naroda i drugih društvenih grupa. Po najopštijim određenjima, politička kultura bi bila onaj deo opšte kulture, jednog društva koji obuhvata vrednosti, uverenja, stavove, simbole, sklonosti i obrasce ponašanja u odnosu na politiku i politička pitanja, kao ona pitanja koja se odnose na opšte uslove zajedničkog života u jednom društvu i na izbor pravaca i ciljeva ukupnog društvenog razvitka (upravljanje razvojem).

Već su odavno uočene određene specifične sklonosti pojedinih naroda u odnosu na politiku, (ono što su stari rimski pisci nazivali mo-

res, običaji ili običajnost). U staroj Kini su posmatrači i zapisivači političkih događaja i osećanja naroda (politički hroničari), već u najstarijim dinastijama imali rang najviših državnih činovnika i savetnika. Pindar iz Tebe poznat je po izreci da je običaj (zakon) otac svih stvari (Nomos pater pantos). Rimski vladari su bili poznati po raznim načinima negovanja političke religije, poverenja u rimsku državu i tradiciju i sl. Najpoznatiji su u antičkoj istoriji slučajevi pozivanja na političke mitove (naročito osnivačke mitove i herojske podvige), da bi se u krizama ojačala lojalnost i politička hrabrost građana. Nepoštovanje običaja i tradicije u mnogo slučajeva u antičkoj političkoj istoriji bilo je uzrok političkih kriza ili svrgavanja vladara, o čemu nalazimo beleške već kod starog istoričara Plutarha koji piše da je spartanski kralj Agis smenjen zbog nepoštovanja običaja zajedničkog obeda /phiditia/. Isti pisac ostavio je i dosta zapisa koji se odnose na tematiku građanskog treninga, uvođenje u gradanstvo i raznih načina jačanja lojalnosti podanika.

Motivi građanskog treninga i političke socijalizacije vrlo su često prisutni u političkim raspravama novovekovnih političkih mislilaca, koji jasno uviđaju da je homogenizacija političke kulture bitna pretpostavka bazičnog konsenzusa u društvu oko osnovnih vrednosti i svojstava politike koja treba da ih nosi i razvija. Kant je isticao potrebu da se u svakoj zajednici radi na političkom obrazovanju njenih pripadnika »jer kultura prema prvim načelima vaspitanja za čoveka i građanina nije ni započeta, a kamoli završena«. Ruso sa svoje strane kazuje da je »Stvoriti vladavinu za narod svakako korisna stvar, ali znam za još korisniju, — odgojiti narod za vladavinu«.

Pored ovakvog razumevanja političke kulture kao subjektivnog stanja svesti i sposobnosti članova političke zajednice, kao važne dimenzije kulture čovekove ličnosti, veoma je često substancijalno ili objektivno teorijsko poimanje i određivanje političke kulture. Iako se često ističe da je u pitanju nešto što nije moguće do kraja racionalno shvatiti i definisati. Česti su izrazi kao »tamna strana politike«, »podvodni politički greben«, »iracionalno u političkom životu« itd., u političkoj klasici se snažno podvlači dalekosežni objektivni značaj

političke kulture u životu svakog naroda. Monteskije i Tokvil su pritom naglašavali značaj različitosti i često neočekivane efekte, unutrašnjih nepisanih običaja i zakona među pojedinim narodima, koji sačinjavaju njihovu »političku metafiziku«. E. Berk uočava činjenicu da u svakoj državi postoje skriveni faktori čiji uticaj na prvi pogled nije veliki, ali od kojih »u velikoj meri može zavistiti razvoj i napredak države«. I u najnovijoj političkoj literaturi proučavaju se sadržaji i tendencije onoga što čini »političku memoriju naroda« i njegovo kolektivno iskustvo u političkom razvitku, jer od toga, kako je to definisao G. Moska, zavisi prirodna ispravna »političke formule« i stabilna politička vladavina. Izgleda da osnovni poredak u političkom kosmosu i glavni znakovni ljudske orijentacije u političkom prostoru imaju pretežno simbolički i mitski karakter, da deluju kao neka vrsta unutrašnjeg političkog automatizma ili »političke nagonske energije«, koja nije do kraja svodiva na racionalne i predvidljive elemente političkog upravljanja, na namere i htenja aktivnih političkih snaga. Tako politička istorija, posredovana političkom kulturom u kojoj se prepliće racionalno i iracionalno, često veoma iznenaduje očekivanja zasnovana na tzv. naučnoj političkoj logici i pozitivizmu, a po pravilu uvek ispada kao »nešto što zapravo niko posebno nije želeo«, kao ishod i rezultanta sukobljavanja suprotnih političkih htenja i političke volje, od kojih svaka odstupa i realizuje se samo malim svojim delom u političkim kompromisima. Sigurno je, međutim, da je i pored strogog suda modernog naučnog mišljenja da je politička kultura nešto dosta »neodređeno« /loose/, uočavanje konstanti u političkim sklonostima naroda i čak »racionalnog smisla i značenja političkih iracionalnosti«, a naročito proučavanje kulturnih rascepa i stabilizujuće, protivtežne uloge političke kulture u obuzdavanju ekspanzije političkih sila, do danas znatno unapredilo dialektički pristup razumevanju prave prirode političke kulture i njenih dometa u političkom životu pojedinih zemalja. Sigurno je da nema društava na onom stupnju političke racionalizacije političke svesti i ponašanja građana, koja ne bi bila pod uticajima nevidljivih, pa i iracionalnih oblika političke tradicije i identifikacije, iako se mogu konstatovati /pa i objasniti/ manji ili veći uticaji ovih elemenata na politički razvoj i političko stanje pojedinih zajednica. Slično tome, vidljivo je da uprkos sporom menjanju političkih i kulturnih identiteta i njihovom ljubomornom čuvanju u svakoj zajednici, postoje i tendencije širenja i univerzalizacije pojedinih kulturnih vrednosti, pa i onih političkih. Naročito je to vidljivo sa napretkom različitih regionalnih i kontinentalnih ujedinjavanja, približavanja i prožimanja. Ukratko, s prvom je J. Dučić pisao: »Istorijsko osećanje koje jedan narod ima o svojoj prošlosti, spada ne samo u prve duhovne fakte, nego i u prve probleme političke«. Slika koju kolektivni entiteti gaje i neguju (često veoma ulepšane, pa i iskrivljene), nije samo pokretač »naivne narodne mašte«, već i racionalizovani element političkih planova, pa ne retko i same političke sudbine naroda. Tako tlo političke kulture ili »političko podneblje« je prostor na kome neki sistemi mogu uspevati i razvijati se brže ili sporije, podržavani posebnim političkim mentalitetom ljudi koji na tom prostoru žive. Razumljivo, ovu konstataciju ne treba uzeti fatalistički, kao »apsolutni kulturni determinizam političkih oblika« /Veber/, već kao skup činilaca koji su značajni za formacije političkog organizovanja i političkog života, koje su često predmet zabluda, nepoznavanja ili nepriznavanja, čak i u vladajućim grupama, sa posledicama koje mogu biti i porazne za društvo i njegov istorijski razvitak.

2. Politička kultura se shvata i kao faktor (krajnji) najšire političke podrške, ali i protivteže političkoj vlasti, iz koje nastaje »društveno prihvatljiva« mjerila i način ostvarivanja te vlasti. Imajući u vidu stabilizujuću, pa i konzervativnu ulogu kulture, koja se usmerava ka čuvanju tradicije i oslanjanju na iskustva, ranija proveravanja i izvesnost prošlosti u odnosu na dinamičnu i neizvesna stanja koja društvo prate na putevima njegovog istorijskog razvoja, politička kultura je i jedan od najvažnijih kontrabalansa ekspanziji politike u društvena tkiva, neka vrsta odbrambenog mehanizma koje društvo autonomno čuva i zadržava u odnosu na osamostaljenju političku vlast i tekuće političke procese. Otuda je politička kultura neka vrsta »krajnje rezerve« i otpora koje društvo može da pruži u odnosu na političke ekscese, na izazove kojima tekuća politika nije dorasla, na urgentna i krizna stanja, ili, naprosto, u odnosu na političke »praznine« kojima se ugrožava elementarna kohezija ili opstanak neke zajednice. U odnosu na zvaničnu politiku, politička kultura je modalna ili interventna forma, a sama politika, ukoliko nije potpuno otuđena od društva, kao rezultat međusobnog modeliranja i interakcije tekuće politike i političke kulture. Politička kultura izražava postojanje i stabilni sukob između stabilizujućih (kulturalnih) i dinamičnih, ekspanzivnih snaga politike. Iz svih ovih odredaba proizlazi da se politička kultura najdistinktnije i najjače manifestuje u različitim urgentnim i kriznim situacijama, opasnostima po društvo, unutrašnjim ili spoljnim. Tada se iz političko-kulturalnih sklopova aktiviraju i najdublji slojevi kao što su *mitovi* (predavani obrasci političke identifikacije), koji treba da daju dodatnu psihološku moć političkoj mobilizaciji i orijentaciji.

U teorijama koje polaze od koncepcije čoveka kao prevashodno simboličkog bića (*animal symbolicum*), politička kultura je deo simboličkih društvenih tvorbi, koje kao i druge slične sfere (religija, nauka i sl.) služe za olakšavanje orijentacije ljudi i društvenih grupa u složenom, neprozirnom i ne retko opasnom i pretećem političkom prostoru društvene egzistencije. Mitovi, rituali, politička simbolika (himne, insignije, grbovi, svečanosti itd.), nisu ništa drugo do tradicijom preuzete sredstva i komunikacijske oznake, bez kojih bi se čovek izgubio u svetu politike i ne bi mogao da svoje sopstvene snage preobrazu (organizuje) kao umnogostručene, političke. Jedan teoretičar (Gunel), tako smatra da su politika i politički sistem *krajnji izlaz*, kojim čovek rešava problem svoje »bačenosti u stihiju vremena«. Političko-kulturalne oznake (simboli) i monitori su sredstva koje jedna zajednica poseduje relativno nezavisno od postojećih institucija, ideologija i indoktrinacija, upravo zbog toga što služe kao rezerva i mogućni supstitut onda kad zvanične institucije zataje ili ne deluju, a zbog toga nastaju štete i opasnosti po društvo i njegov razvoj. Da bi se mogao zaputiti stalno promenljivim putevima politike i političkih sučeljanja, čovek zadržava političku kulturu kao zonu svoje relativne »sigurnosti« i onaj dublji sloj osećanja, iskustava i saznanja koji ga na tom putu štite od mogućnih ugrožavanja. Prema tome, kultura u političkoj sferi bi bila jedan deo autonomnih egzistencijalnih snaga društva i čoveka u njihovom istorijskom razviku.

Slično izloženom odnosu i balansu stabilizujućih snaga i snaga promene, u novijoj sociologiji politička kultura se shvata kao niz individualnih modifikacija i varijabli onoga što čini zajednički politički duh i kolektivno pamćenje jedne zajednice. Da bi se ostvarila individualizacija, mora se imati u vidu opšte sadržano u (političkoj) kulturi. Politička kultura je izraz sukoba i potrebe za ujednačavanjem opšteg i individualnog u društvenim sistemima vrednosti; ona je prevashodno izraz *unificirajućih* snaga i principa zajednice, u odnosu na individualnu slobodu i autonomiju, kojima se podstiču različitost i progres.

3. Moderni politički pisci dali su svoje priloge preciznijem definisanju i boljem razumevanju pojma političke kulture. Tako Gabriel Almond političku kulturu shvata kao mrežu individualnih *orijentacija i stavova* pripadnika jedne zajednice prema

političkom sistemu. Orijeatcija je bazična kategorija i prethodi zauzimanju stavova. Kad je reč o stavovima ljudi prema politici i političkom sistemu, Almond u njima analitički izdvaja kognitivne, afektivne i vrednosne (evaluativne) dimenzije. Te dimenzije su isprepletane tako da jedna utiče na drugu, ali u većini stavova prevladuje jedna ili druga komponenta, modelirajući političko ponašanje. Ponekad su politički stavovi racionalne (kognitivne ili spoznajne) elemente neophodne za zauzimanje ispravnih i adekvatnih stavova i procena o nekoj političkoj pojavi. S druge strane, preterana evaluacija politike, bez oslonca u spoznaji, može biti isto tako pogrešna i štetna za subjekta koji jednu političku pojavu procenjuje. Međutim, kako se politički procesi nikada ne mogu do kraja racionalizovati, jer se politika najčešće odnosi na nove i nepoznate situacije i promene o kojima treba rasuđivati i delati, osećajni momenat često može (ukoliko je kontrolisan i umeren) biti neka vrsta nadoknade za nedostatke empirijske analize političkih odnosa i fenomena. Taj moment u stavovima i te kako je važan u praktičnoj politici (razni emocionalni, »patriotski« i drugi apeli publici, negovanja »imidža« kandidata za političke funkcije itd.).

U analitičkoj shemi Bira i Ulama (Beer, Ulam), čitava procesualnost političkog sistema obuhvaćena je u četiri osnovne komponente: *vlast, interesi, politika, politička kultura*. Politička kultura je specifični kulturalni podsystem, koji obuhvata norme i načela o načinu usmeravanja i upravljanja društvom pomoću političkog sistema. I ovde, dakle, postoji ideja da politička kultura u svom aktuelnom obliku nije samo proizvod tradicije, već i savremenosti koja svoj uticaj u političkoj kulturi razvija u fazama: institucije—procesu—politička kultura. Bir i Ulam, inače, osnovni sadržaj svake političke kulture vide u sledećim elementima: *vrednosti, uverenja, (nazori), emocionalni simboli i stavovi*, kao i *stilovi* političkog ponašanja i političkog života. Ne retko su ovi elementi u međusobnom konfliktu, što je od značaja za procenjivanje operativne snage i uticaja jedne političke kulture. Na primer, građani jedne zemlje mogu favorizovati demokratski poredak kao *vrednost*, ali istovremeno mogu biti i *uvereni* da je takav poredak praktično nedostižan, ili čak i nepoljezan u nekoj konkretnoj situaciji (napr. pretnja anarhije). Ili, jedan sistem je previše ceremonijalan i hijerarhijski, što može dovesti do usporavanja promena i modernizacije. Ove unutrašnje protivrečnosti u političkoj kulturi poželjno je što tačnije uočavati, da bi se tačnije prosuđivalo o perspektivama političkog razvoja jedne zajednice. Bir i Ulam su, inače, poznati po opsežnim analizama tzv. velikih političkih kultura u svetu, na osnovu kojih su utvrdili postojanje sukoba u političko-kulturalnoj sferi mnogih zemalja. Tako, oni govore o sukobu »crvene« (demokratske i liberterke) tradicije u Francuskoj, sa suprotnom, »crnom« političkom baštinom koja je sklona autokratijama, pa i totalitarizmu. Slično ovome, oni govore o kontrastu u političkoj kulturi Italije, između civilizovanog i demokratskog Severa i patrijarhalnog i nedemokratskog Juga, sa tendencijama nasilja, prikrivenih socijalnih »ratova« i sl. Prema tome, Bir i Ulam su ukazali na postojanje *teleoloških* (vrednosnih, ciljnih) i *instrumentalnih* elemenata u političkim kulturama, pomoću kojih se određene vrednosti posreduju, podstiču ili pak suzbijaju i odbacuju. Na osnovu ovog razlikovanja može se učiniti dalji korak unapred, preciznijim razlikovanjem prirode vrednosti i vrednosnih obrazaca u političkim kulturama pojedinih zemalja. Veoma je značajno pitanje, na primer, da li se većina ljudi identifikuje sa starim i arhajskim vrednostima (mitovima) ili uz njih i modernijim, racionalizovanim vrednostima i kakve to posledice ima za dinamiku razvoja pojedinih zemalja, njihovu prijemčivost za demokratske promene i tako dalje. S druge strane i ostali elementi (ceremonije, rituali, protokol, stilovi i sl.) koji se od površnih posmatrača ponekad uzimaju kao puka forma ili nešto sasvim sporedno za praktičnu politiku, stvarno imaju duboko praktičan značaj. Protokol kao način deklarisanja rangova ima značaja za negovanje autoriteta i lojalnosti. Ritual i ceremonije (naročito u monarhijama), oživljavaju davne obrasce političkih veličina ili poduhva-

te, kojima se ojačava samopouzdanje podanika. Često se u njima razrešavaju (na emotivan način) veoma protivrečni motivi i politički sukobi. Ne treba posebno naglašavati, nadalje, koliko su politički stilovi i procedure značajni za razvijanje i stabilnost političkog poretka.

Robert Dal (Dahl), dao je originalnu koncepciju i pojmovna određenja političke kulture. On ističe da političku kulturu sačinjava mreža individualnih orijentacija prema političkom sistemu. Orijeatcije mogu biti *pozitivne* (aktivne, lojalističke), zatim *apatične* (neutralne) i, najzad, *otudujuće*. On utvrđuje i druge tipove orijentacije. Jedne su orijentacije ka kolektivnim akcijama, koje mogu biti *kooperativne* i *nekooperativne* (antagonističke). Postoji i onaj tip orijentacija koji se može razlikovati po odnosu subjekata prema rešavanju društvenih (političkih) problema. Prema ovom kriterijumu orijentacija u rešavanju problema može biti *pragmatična* ili pak *deduktivno-racionalna* (teorijska, apstraktna). Na osnovu opsežne analize svih ovih tipova orijentacije, Dal daje svoju dualnu tipologiju političkih kultura. U prvoj grupi političkih kultura su one koje u pretežnoj meri obuhvataju pozitivne, kooperativne i pragmatične orijentacije i koje su uglavnom usmerene na političku praksu i efektivni društveni uticaj. U drugoj grupi su kulture u kojima prevladavaju apatične, neutralne, nekooperativne i deduktivne orijentacije i koje su statičke i ograničavajuće, sa mnoštvom konflikata i tendencijama otuđivanja pojedinaca i grupa. Pristup političkoj praksi je naročito posredovan logičko-deduktivnim načinom rešavanja problema koji je zaobilazan i spor (sa uspešnim reagoanjima) u odnosu na političke procese.

4. Pored tipologije političkih kultura koju je dao R. Dal, u savremenoj nauci postoje i druge klasifikacije tih kultura. Jednu od najpoznatijih dao je G. Almond (Almond), razlikovanjem *parohijalnih, podaničkih i participativnih* političkih kultura. Ovi oblici se mogu međusobno mešati i ukrštati, čak i u delovima jednog istog političkog sistema, ukoliko je on heteronoman. U parohijalnim političkim kulturama većina ljudi nema razvijenu svest i predstave o širim (nacionalnim) političkim procesima i u politici sudeluje sporadično, u užoj sredini i uglavnom spontano. U podaničkim političkim kulturama ljudi, doduše, percipiraju šire političke procese i njihov značaj, ali nemaju razvijene potrebe i vrednosti koje bi ih podstakle na samostalni uticaj na politički život i odlučivnje, odnosno gaje negativna uverenja da su im oni nepristupačni.

A. Liphart (Lijphart) razlikuje političke kulture po njihovim integrativnim osobinama. Tako, on utvrđuje da postoje tri tipa političkih kultura: *centripetalna* (orijentacija ka centru), *centrifugalna* (udaljavanje od centra) i tzv. *sporazumevalna* politička kultura, u kojoj su putevi za stalno traženje konsensusa o glavnim političkim pitanjima otvoreni u političkom sistemu.

U analizama pisaca marksističke orijentacije nema mnogo referenci o političkoj kulturi. Izuzetak su Marksovi istorijski radovi, zatim filozofske rasprave o ideologiji (*Nemačka ideologija*), a posle Marksa radovi Plehanova, Lukača i Gramšija. Lukač i Gramši su naročito doprineli razbijanju predrasuda vulgarnih materijalista koji su potencijalno uticali političkih i duhovnih faktora u istorijskom razviku društva i različitost kulture pojedinih društava, zavisno od tradicije i puteva kojim su se kretala u razrešavanju različitih problema. Rekonstrukcija radova ovih pisaca pruža uvide u razlikovanje različitih nivoa društvene svesti i saznanja kao što su *teorija, ideologija i politička kultura*. Oni su dalje razvili one ideje koje je Marks izložio u svojim istorijskim radovima, poput one da »tradicija kao mora« pritiskuje svest sadašnjih generacija, ili da je velika Francuska revolucija u ostvarenju svojih ciljeva morala na sebe navući kostime stare rimske republikanske tradicije itd. Indikativni su u tom smislu i izvodi koji se odnose na religijsku svest i poreklo religije, jer je i politička kultura zapravo samo jedna vrsta »gradanske religije«.

(NASTAVIĆE SE)